

Тобто воно створює умови для формування в підростаючої особистості життєвої компетентності.

Література:

1. Бех І. Психологічний супровід особистісно-орієнтованого виховання // Початкова школа. – 2003. – № 3.
2. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного молодшого шкільного віку: Монографія / А.М. Богуш, Л.О. Варяниця, Н.В. Гаврипі, С.М. Курінна, І.П. Печенко; Наук. ред. АМ. Богуш; за заг. ред. Н.В. Гавриш. – Луганськ: Атьма-матер, 2006. – 368 с.
3. Єрмаков І. Феномен компетентісно спрямованої освіти // Школа. Інформаційно-методичний журнал. – 2006.– № 12. – С. 5-7.
4. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід: методичний посібник. / Авт. – уклад.: О.Пометун, Л.Пироженко. – К.: АПН, 2002. – 136 с.
5. Мудрик А.В. Социальная педагогика : Учеб. для студ. пед. вузов / Под ред. В.А. Сластёнина. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Академия, 2000. – 192 с.
6. Поніманська Т.І. Основи дошкільної педагогіки: Навч. посібник. – К.: Абрис, 1998. – 448 с.
7. Савченко М. В.. До проблеми формування основ життєвої компетентності у дітей старшого дошкільного віку // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. / Гол. ред. Мартинюк М.Т. – Умань, 2007. – Частина 2. – С. 185-191.
8. Ящук І.П. Формування життєвої компетентності особистості старшокласників загальноосвітніх шкіл України: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2001. – 215 с.

УДК 37(09)

В.П. Комар

РОЗВИТОК НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИХ ОСНОВ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті йдеться про розвиток науково-теоретичних основ фізичного виховання в російській імперії в другій половині ХІХ століття.

Аннотация. В статье идет речь о развитии научно-теоретических основ физического воспитания в русской империи во второй половине ХІХ века.

Annotation. Speech goes in the article about development of naukovо-teoretichnikh bases of physical education in the Russian empire in the second half of age.

Одним з основних завдань сучасної загальноосвітньої школи є збереження і зміцнення морального, фізичного і психічного здоров'я вихованців (Національна доктрина розвитку освіти в Україні, 2002). Реформування українського шкільництва потребує органічного поєднання сучасних досягнень наукової думки з класичним спадком минулого. Ґрунтовне вивчення, об'єктивна оцінка, творче осмислення і впровадження в практику кращого надбання вітчизняної освіти і педагогіки забезпечить дотримання принципів єдності, системності і наступної в розвитку педагогічної науки.

Найбільш значущі (переломні) зміни і реформи у вітчизняній педагогіці, а зокрема у фізичній освіті і фізичному вихованні, які носили позитивний характер і актуальні до тепер, відбувалися в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. Узагальнювальна

характеристика суспільно педагогічних умов розвитку фізичної освіти і фізичного виховання цього періоду є актуальним завданням сучасних наукових досліджень.

Дослідження цього питання висвітлене в наукових працях Г. Бенан, Н. Антонєць, С. Стрілець, А. Коробченко, О. Таран, Р. Абзалова, А. Цесь, Т. Чирви, В. Блінова, Г. Деметра, Н. Зайцевої, присвячених освітленню педагогічних поглядів Олександра Коменського, Софії Русової, Олександра Янати, Костянтина Лебедінцева, Спиридона Черкаського, Петра Лесгафта, Костянтина Ушинського і інших українських науковців.

Росія на рубежі 50-60-х років XIX століття переживала кризу, що охопила соціально-економічну, політичну, військову сфери. Вади феодально-кріпосної системи оголила Кримська війна (1853-1856 рр.). Поразка в Кримській війні підсилила настрої реформістів, привела до зростання опозиційного руху.

19 лютого 1855 р. на російський престол вступив Олександр II, один з кращих государів за всю історію Російської імперії. Економічний і політичний розвиток Росії у цей момент потребував корінних змін в справі народної освіти, зокрема, стан промисловості вказував на необхідність збільшення числа грамотних і кваліфікованих робітників, нововведення в сільському господарстві і торгівлі також не могли реалізовуватися без досягнення певного рівня письменності населення.

Кріпацтво залишило в спадок безнадійно застарілий життєвий устрій країни. І хоча завдання розвитку народної освіти вирішувалися і в роки правління Миколи I, новому главі держави і його уряду потрібно було зробити набагато більше.

Розробка і реалізація ідей реформи школи припала на долю міністрів народної освіти: Аврама Сергійовича Норова (що працював на цій посаді в період 07.04.1853 – 23.03.1858), Євграфа Петровича Ковалевського (23.03.1858 – 28.06.1861), Юхима Васильовича Путятіна (28.06.1861 – 25.12.1861), Олександра Васильовича Головна (25.12.1861 – 14.04.1866) і Дмитра Сергійовича Толстого (14.04.1866 – 24.04.1880) [3, 79-86].

19 лютого 1861 р. імператор Олександр II підписав „Маніфест” про відміну кріпосного права і „Положення про селян, що виходять з кріпосної залежності”.

По всій Російській імперії було звільнено 22,5 млн. поміщицьких селян.

Після реформи в 1861 р. почався новий період в історії Російської імперії. Капіталістичні відносини, які давно визріли в надрах феодалізму, отримали тепер ширший простір для свого розвитку. Після 1861 р. розвиток капіталізму в російській імперії пішов з такою швидкістю, що в декілька десятиліть здійснювалися перетворення, які зайняли в деяких старих країнах Європи цілі сторіччя.

Дійсно, Російська імперія в короткий термін перетворилася з феодальної монархії в монархію буржуазну.

Розвиток всіх сфер суспільного життя в Російській імперії проходив під впливом наступних найважливіших чинників:

- початком нового періоду революційно демократичного і буржуазно-демократичного рухів;
- промисловим переворотом, який завершився до 80-х рр. і новим промисловим підйомом 90-х рр.;
- розповсюдженням ідей марксизму і формуванням робочого руху;
- могутнім і всестороннім підйомом вітчизняної науки і культури [4, 155-158].

Друга половина XIX – початок XX століття ознаменувалися підйомом вітчизняної науки і культури, що відбилося і на педагогічній думці.

XIX століття, яке принесло колосальні успіхи в розвитку російської культури, – художньої літератури, музичної творчості, живопису, архітектури і ряду інших сфер, –

стала „Золотим століттям” культури Росії, а продовження культурних досягнень країни на початку ХХ сторіччя отримало найменування „Срібного століття”.

Все це зробило значний вплив і на стан фізичної культури: виникли умови для зародження і розвитку сучасного спорту, появи спортивних суспільств і клубів, становлення науково-методичних основ фізичного виховання.

Просвітницька діяльність російської інтелігенції цього часу багато в чому сприяла формуванню вітчизняної науки про фізичне виховання.

Особливе місце серед них займають Н.Г. Чернишевський (1828-1889) і Н.А. Добролюбов (1836-1861). Не випадково журнал „Сучасник”, який очолював Чернишевський, був одним з самих читаних періодичних видань того часу.

Погляди Чернишевського і Добролюбова на ці проблеми тісно пов’язані з їх соціально-політичними і філософськими переконаннями. У основі поглядів Чернишевського і Добролюбова на проблеми виховання лежало матеріалістичне вчення про єдність і цілісність людського організму, про єдність фізичної і духовної суті, про вплив зовнішнього середовища на розвиток людини. З цього учення витікає ідея необхідності всестороннього – духовного і фізичного – виховання особи [2, 81].

Головною метою виховання, вважав Чернишевський, повинно бути приготування дитини „до того, щоб в житті він був людиною розвинутою, благородною і чесною. Це – найвище. Піклуйтеся перш за все про те, щоб ваш вихованець став людиною в повному розумінні”. Добролюбов, відстоюючи думку про єдність духовного і тілесного розвитку людини, підкреслював необхідність „виховувати тіло для служіння правильній духовній діяльності”.

Чернишевський і Добролюбов були одностайні в розумінні того, що становлення, формування особистості неможливе без всестороннього фізичного розвитку.

Гармонійно розвинена людина, по Чернишевському це людина, що має високі моральні якості, розумовий розвиток і квітуче здоров’я, що забезпечує збереження цих якостей. В поняття „здоров’я” Чернишевський включав здоров’я фізичне і етичне, він вірив, що в майбутньому всі люди будуть „прекрасні тілом і чисті душею”. У своєму знаменитому романі „Що робити?” він так описував людей майбутнього: „Як вони квітнуть здоров’ям і силою, як струнки, граціозні вони, як енергійні і виразні їх риси! Всі вони щасливі красені і красуні, ведучі вольне життя праці і насолоди, – щасливиці і щасливиці”.

Погляди Чернишевського на фізичне виховання тісно переплітаються з його естетичними переконаннями. „Прекрасне є життя, – пише він. – Прекрасне і красиве в людині немислимо без уявлення про гармонійний розвиток організму і здоров’я людини”.

Аналогічні думки висловлював Н.А. Добролюбов. Особливо яскраво і переконливо вони викладені у його великій статті „Органічний розвиток людини у зв’язку з його розумовою і етичною діяльністю”, опублікованою в журналі „Сучасник” № 5 за 1858 р. Тілесне і духовне в людині, на думку Добролюбова, лише дві сторони єдиного цілого. Він відзначає, що не можна говорити без мови, слухати без вух, не можна відчувати і мислити без мозку. Розділяти природу людини на душу і тіло як антагоністичні або незалежні один від одного начала – це те ж, говорить Добролюбов, що шукати, яка частина скрипки видає звук: струни, кілочки, вирізки її або сама дошка. Виходячи з цього, він приходять до висновку, що в процесі виховання неприпустимо залишати без уваги фізичний розвиток, оскільки він створює передумови для того або іншого рівня духовних проявів людини.

„Цю саме необхідність, – говорить Н.А. Добролюбов, – виховувати тіло для служіння правильній духовній діяльності, цю істину, що стала навіть ізбитою від повторення, істину, що *mens sana* – здоровий дух – повинен бути *in corpore sano*, тобто, повинен з’єднуватися із

здоровим тілом, це і маємо намір ми підтвердити, посилаючись на безперечні факти природознавства” [2, 83].

Добролюбов повстає проти системи сучасного йому виховання, заснованого на схоластиці, нудних, відмінних навчаннях; виховання, що нехтує віковими особливостями дитячого організму. Він вказує, що раннє розумове перевантаження дітей, відсутність наочності і конкретності у викладанні посилюється байдужим відношенням вихователів і батьків до фізичного розвитку своїх вихованців.

„Ми забиваємо дітям величезну масу різноманітних відмінних понять, абсолютно їм чужих, – пише Добролюбов, – а тим часом не хочемо поклопотатися про правильне виховання тих органів, які необхідні для того, щоб розумова і етична діяльність могла здійснюватися правильно” [2, 84].

Прогресивні ідеї Чернишевського і Добролюбова сприяли посиленню уваги в російському суспільстві до природних і педагогічних наук, що разом з розвитком фізичної культури і спорту дало імпульс виникненню і розвитку наукових основ фізичного виховання. Праці учених: хірурга, анатома і педагога Н.І. Пірогова (1810-1881), педагога К.Д. Ушинського (1824-1870), письменника, педагога, мислителя Л.Н. Толстого (1828-1910), фізіологів І.М. Сеченова (1829-1905) і І.П. Павлова (1849-1936) і ряду інших вчених і діячів фізичної культури заклали педагогічні і природничо-наукові основи фізичного виховання в нашій країні.

Значну роль у формуванні наукових основ фізичного виховання зіграли лікарі Е.А. Покровський (1834-1895) і Е.М. Дементьев (1850-1918). Вони глибоко вірили в можливість науки перетворити життя суспільства на розумних началах, вважаючи, що високий рівень розвитку природничих наук, пропаганда наукових, зокрема гігієнічних, знань може вирішити проблему загального фізичного виховання, а разом з тим і поліпшити життя народу, особливо дітей.

Єгор Арсеньевич Покровський – відомий московський дитячий лікар, видатний діяч в сфері фізичного виховання. Він брав участь у створенні в 1891 р. Московської гігієнічної спілки, до головних цілей якої відносилася і пропаганда ідей фізичного виховання і спорту, поліпшення фізичного виховання молоді. Як істинно російський інтелігент Покровський самовіддано трудився на цьому благородному терені. У некролозі у зв'язку з його кончиною були такі слова: „Він був другом дітей, другом матерів, другом сім'ї, другом суспільства” [2, 86].

Е.А. Покровський залишив велику творчу спадщину. І нині не втратила пізнавальної і наукової цінності його ґрунтовна праця „Фізичне виховання в різних народів, переважно Росії. Матеріали медико-антропометричного дослідження” (1884), в якому він поставив за мету „заповнити пропуски по відношенню до первинного фізичного виховання в Росії”. Праця Е.А. Покровського була першою у вітчизняній літературі, в якій наведений багатющий історико-етнографічний матеріал про фізичне виховання, методи загартовування в народів Росії.

Через три роки в світ вийшла інша фундаментальна праця Е.А. Покровського – „Дитячі ігри, переважно російські (у зв'язку з історією, педагогікою і гігієною)”. У цій монографії, що містить опис величезного числа ігор, був наведений різносторонній історико-етнографічний матеріал про ігри і фізичне виховання російського народу. Е.А. Покровський вперше у вітчизняній науці здійснив комплексний підхід до вивчення і характеристики ігор, дав їм педагогічну, фізіологічну етнографічну і історичну характеристику. У цій і інших працях він піддає глибокому аналізу оздоровче і виховне значення ігор для дітей. Особливо велике значення він надає „партійним” (командним)

іграм, відзначаючи, що змагальність і колективність дій в них складає найвищий момент для підготовки дітей до „загальнонародської діяльності”.

У 1890 р. Е.А. Покровський заснував журнал „Вісник виховання”. На перший план були висунуті питання фізичного виховання, пропаганда яких для журналу стала основною справою. „Вісник виховання” сприяв зближенню медицини і педагогіки.

На сторінках журналу було опубліковано багато робіт Е.А. Покровського: „Здорова душа в здоровому тілі” (1891), „Фізичне виховання з суспільної точки зору” (1892), „В захист дитячих ігор” (1892), „Дитячі ігри і гімнастика відносно виховання і здоров’я молоді” (1893), „Фізичне виховання дівчаток” (1893) і ін. [2, 87].

Послідовником Е.А. Покровського був його учень Є.М. Дементьєв – відомий санітарій.

Є.М. Дементьєв, як і Е.А. Покровський, був прихильником оздоровчого, гігієнічного напрямку у фізичному вихованні. Обидва вони – прихильники ігрового методу. У роботі „Гімнастика або ігри?” (1892) Є.М. Дементьєв показав, що гімнастика дає локальну дію на організм, розвиваючи головним чином зовнішні форми. Застосування ігор як засобів фізичного виховання дає більш різносторонній ефект: сприяє розвитку легенів, підвищує діяльність всіх функцій організму, благотворно впливає на нервову систему, на органи чуття, на волю дитини, на розвиток активності і ініціативи. Є.М. Дементьєв всіляко пропагував спортивні ігри – футбол, хокей, теніс. Його книга „Англійські ігри на відкритому повітрі. Керівництво для вихователів і юнацтва” (1897) була впродовж багатьох років одним з кращих посібників для викладачів фізичного виховання і охочих займатися спортивними іграми.

Активним прихильником профілактичного напрямку медицини і народної освіти був М.І. Пирогов. Йому належали знамениті слова „Я вірю в гігієну. Ось де полягає дійсний прогрес нашої науки. Майбутнє належить медицині профілактичній”. Ідею про необхідність медико-педагогічної освіти з метою „збереження народного здоров’я” Пирогов висловив в 1870 р. у відгуку „Про праці постійної медичної комісії” Полтавського губернського земства, де стверджував, що „одне лікування хворих безцільне без виконання гігієнічних умов. Земській медицині доведеться боротися з нецтвом народних мас і видозмінити цілі світогляди”. У зв’язку з цим він рекомендував медичному співтовариству встановити тісний союз з школою і „з’єднати освіту фельдшерів з освітою вчителів” [1, 436].

У другій половині ХІХ століття розвиток фізичної культури в Російській імперії завдяки прогресивним змінам у галузі науки і культури носить позитивний характер. На базі медичних, біологічних і педагогічних наук робляться перші спроби у вітчизняній науці наукового обґрунтування фізичного виховання. З’являється термін „Фізична освіта”. В цілому ці зміни носили позитивний характер і були фундаментальними для сучасної науки, а в умовах сучасного стану здоров’я підростаючого покоління, перебування населення в постійному побутовому стресі є актуальними і до тепер.

Література:

1. Большая медицинская энциклопедия. – Т. 24. – М., 1962. – С. 436.
2. Деметер Г.С. Очерки по истории отечественной физической культуры и олимпийского движения. – Изд-во „Советский спорт”. – Москва, 2005 г. – 350 с.
3. Овчинников А.В. Реформирование школы в царствование Александра II // Педагогика. – 2005. – №5. – С. 79-86.
4. Пангелова Н.С. Історія фізичної культури. Навч.посібник. – Київ, 2007. – 288 с. – С. 155-158.
5. Резер Т.М. Медицина и педагогика на пути интеграции // Педагогика. – 2007. – № 7. – С.83-90.